

XIV. L E V É L.

*Költ Komáromban, Böjt Elő Havdnak
17. Napján.*

*Ezek a' folyó-vizek szakadnak a' Dunába
Nap-kelet felől.*

I. *Márch*, melly elébb Miavával eggye-
fűl, 's Pofonon fellyül eggy órányira a' Du-
nába szakad. Itt láttatik az a' kő-sziklás
örvény is, melly ördög székinék neveztetik.

II. Vág. A' Dunába szakad Komá-
romon fellyül két mért-földdel Gútánál, a'
hol hajdan Mátyás Királynak halas-tója vólt.
Erről a' folyó-vízzel neveztetik a' Dunának
ez az ága Vág-Dunának, valamint a' másik
Györi-Dunának. A' Vág mellett esnek ezek
a' nevezetesebb helységek; úgymint *Sz. Mik-
lós*, a' hol a' Vág igen kő-sziklás egész
Vág-Újhelyig, mellyeken nem kevés vigyá-
zással kell járnai a' Liptó és Thúrótz Várme-
gyei hajósoknak 's talpasoknak. 2. *Silényi*,
mellyet bír Hertzeg Eszterházi. A' fellyebb
való Században, sőt még ebben is 1707-
ben, itt nyomtattatta-ki Nigríni Sámuel a'
maga munkáját illy tzm alatt: *Confilia He-
notica circa unionem Ecclesiasticam.* 3. *Vág-*

Besztertze, egy igen magas vár, mint szintén alább *Betzko* is, és azután *Leopoldstadt*. 4. *Szerec*, a' hol fok-féle épületre való fák rakásonként tartattatnak, mellyek a' Vágon, 's azután a' Dunán egész Török Országig le-vitettetnek. 5. *Séllye*; bírták ezt hajdan a' Jésuiták, a' kiknek itt nagy Collegiumjok vólt, de az 1615-ben Nagy Szombatba által vitetett. Híres vólt eleitől-fogva ennek mezőfége, mellyben fok lovak 's vágni való ökrök tartattattak. Már ma a' F. Kamara bírja, 's tizen-nyóltz ezer forintokért árendába adta egy Würtmüller nevű Hollandusnak, a' ki Hollándiai módon üzi a' gazdaságot. — Egy víz sem szokott hamarább 's veszedelmesebben ki-áradni mint a' Vág; melly ki-tsapásaival fok szegényeket csak nem éhel-halásra juttat, 1662-től 1725-ig esett veszedelmes árjait bőven le-írja Bél Mátyás, az ő betses munkájában; és egy Poëta ilyen tzím alatt: *Carmen miserabile*. A' Vágnak felső részében, egyéb halak között találtatnak Pisztrangok is. *Morvanka* nevű falú mellett van egy meleg forrás, melly a' Vág alatt által foly, és egy Pöstényi nevű falu mellett ismét ki-adja magát. Ebbe a' Vágba szakad a' *Tirnava*, melly ered a' fejer hegyen, 's kereftül folya Nagy Szombatot, melly a' maga szamos Templomiért 's egyéb szép épületiért

kis

kis Rómának neveztetik, Túrótzi így nevezi: *Regia, Libera, sancta, illustris, florens, celeberrima*; Bél Mátyás hozzá teszi, *æqua justaque*. Neveztetett ez *Zumbat*nak, azután a' megkülömböztetésnek okáért *Nagy Szombat*nak. Építtetett a' XI-dik Században, 's II-dik Bélától fogva, a' következő Királyok fok szabadságokkal ajándékozták azt meg: — 1327-ben Róbert Károly itt kötött békeséget Jánosnal; a' Lengyel Országai Királlyal. 1531-ben itt született a' világra *Sámbúk* János, a' ki egész Európában nagy hírt szerzett magának 's 1584-ben, mint Tsászári Historikus, nagy pompával temettetett-el Bétsben. 1543-ban ide költözött az Elztergomi Káptalan — 1545-ben itt tartatott Ferdinánd Ország gyűlést. — Azután a' Török és Hazafijak között való belső háborúknak fokát szenvedett ez a' Város. 1730-ban élt itt egy *Munkátsi* nevű tudós Prókátor, a' ki Béal Mátyásnak nagy segítőfére volt. — A' fellyebb való Századnak elején tsak nem egészen Magyarokból állt ez a' Város, 's a' Reformátusoké volt az a' Templom, melly ma a' Paulinusok Templomjoknak nevezetik; de mint másunnan, innen is a' Magyarok kiírtattak, 's idegenek költöztek helyekbe. — Ezerfzer bódogabb volna most a' Haza, ha a' Bétsben 1606-ban kötött

békeféség fzerént fo ha a' Vallás nem hábor-gattatott vólna. De e' tselekedte, hogy a' felső Királyi Városokban olly kevesek a' Magyarok. — A' fő Templomnak Pázmán Péter 1629-ben 140,000. forintokat ajándékozott. Ezen kívül vagynak még itt 8. Templomok. — Eggy Káptalanbéli Úrnak Háza szállásfúl szolgált a' Koronának, 's azért a' Korona felibe van festve, 's e' van rá írva: *His ego sub tectis quondam peregrina quievi.*

III. Nyitra. Nevezetes helységek e' mellett; Nyitra, melly igen régi város Nyitra Vármegyében. Az itt lévő Franciscánusok' Klastromját építtette Püspök Telegdi Miklós 1370-ben. Minekelötte Püspöki város lett vólna, már az előtt Királyi-város vólt, 's mint Királyi-várost, úgy ajándékozta azt IV-dik Béla 1264-ben a' maga Fijának Bélának, a' Tót Országai Hertzegnek. 1286-ban V-dik István ajándékozta ezt ismét Paschafius Püspöknek, 's azólta mindenkor Püspöki város vólt. 1558-ban Bornemisza Pál Püspök nagy szabadságot adott ennek a' Városnak; de azt 1582-ben Mofótzai Püspök alatt el-vesztette. — Már Sz. István Király előtt virágzó város vólt ez, és a' Keresztyén Vallást is bé-vette. Már a' vár is meg-vólt ő elötte, a' melly meg-tetzik onnan, hogy Sz. István Király' a'
ma-

maga Sógorát *Vasúlt*, fok feslettségéiért ebbe a' várba zárattatta. — Imre Hertzegnek halála után látván Sz. István, hogy femmi Örököse nem marad; azon igyekezett, hogy Vasúltra szálljon az Ország holtta után; de az ő Felelége Gisela, hogy ezt meg-előzhesse, egy *Sébus* nevű embert Budáról Nyitrára küldött azzal a' parantsolattal, hogy Vasúlnak mind a' két szemét szúrja-ki; 's olvasztott ónat öntsön füleibe. Eképpen alkalmatlanná tette őtet az uralkodásra. — A' több Nyitrai Püspökök között nevezetes volt *Thursó*, a' ki 1542-ben lett Püspökké; de 1557-ben minden Ekklesiái hívatalról le-mondott, 's meg-házafodott. Először vette-el Kotzka Miklós' Leányát, 's e' meg-halván Zrínyi Katalint. Elfőben lett Árva Vármegyének Fő-Ispányjává, annak-utánna Proviant Commissáriusá, 's meghalt 1569-ben. Azért is T. Pray Úr a' maga Hieráchiájában így szól róla: *Deseruit Episcopatum, & ad Sectarios transit.* — Nem messze Nyitrához esik egy magas hegyen a' *Kamaldulensesek*' Klastromjok, mellyet *Jaklin* Püspök ajándékozott ennek a' Rendnek. Igen kies és fok tsergedező forrásokkal ékeskedő helyen fekszik ez a' Klastrom. Híres ennek a' hegynek bora is, a' mint bizonyítja ez a' Deák vers: *Vinum Zobrense, decus est & gloria mensæ.* —

2. *Érfek-Ujvár*, melly hajdan nem utólsó város volt; és ennek vára tíz ostromot állott ki, mellyekben, a' hiteles Historicusok után, meghaltak száz ezer emberek. *Warda Pál* Erfek, az akkori szokás szerént, mellyhez képest a' Püspökök is tartoztak hadakozni, maga költségén építtette volt ezt. I. fő Ferdinánd alatt 1556-ban, az Erfekre és Bátorira bízattatott ennek a' Várnak nagyobb leendő meg-erősítése. 1569-ben a' szomszéd Vármegyék is segítséget adtak arra. Erfek Draskovits ötven ezer forintot hagyott erre a' végre, mellyet az utána következett Erfek Lippai György ki is fizetett. Ez által a' Várban lévő rendes őrizet mindenkor állott ezer lovasokból és öt száz gyalogokból, ide nem számlálván a' Németeket. Egyszer'smind lett ez a' város a' Dunán innen való Fő-Kapitánynak lakó helye, 's ezt a' Tisztfeget leg-először Gróf Pálffy Miklós viselte benne. Botskai alatt Obester Rhédey és Obester Homonnai a' Törökökel együtt ostromlotta ezt, a' mikor a' Commendáns benne volt Illyésházi. Meg-vették a' várost leg-inkább éhség által, mellyben a' katonák sok ideig sóttalan ló-hússal éltek. Azt írja a' többek között Béli Mátyás Obester Homonnairól, hogy a' maga jegyző-könyvébe egy napról másikra mindeneket Magyarúl írt-fel. Mikor a' várat ke-

kezekhez vették, ötven kilentz fogoly Törököket szabadfágba helyeztetett, 's mikor a' *Te Deumot* el-énekeltette, a' Tábori Pap *Piskolti*, magyarul papolt előttök. Az ostromnak ideje alatt tűz támadván a' városban, közel négy száz házakkal együtt el-égett a' Reformátusok' temploma is. Két esztendő múlva ismét II-dik Mátyás Tsászár' hatalmába esett a' Város: de 1619-ben a' Betlen serege meg vette ezt, 's a' benne lévő Commendánst Kohárit Kassára küldötte. 1621-ben a' Tsászár Generálísa Bucquoi meg-szállotta Érsek Újvárat; de meg-ölette-tett alatta, 's itt vesztette nyóltz száz ezer forintra betsültetett kintsét és szerzsámait. Tsak ugyan fokára meg-véte-tett a' Város. 1663-ban Török kézre jutott, minekutánna először mellette nagy vér ontás esett volna. 1681-ben ismét a' Tsászár' kezére jutott, de 1703-ban 's a' következő esztendőkben, bírta ezt a' Rákotzi Sereget, míg ismét 1709-ben a' Tsászár birodalmába vissza nem esett; 's minthogy ennyi fok Keresztyén vér ontatott-ki érte, VI-dik Károly Tsászár 1724-ben ennek erőiségeit le-rontatta. 1687-ben e' fok vérontásnak helyét személy szerint kívánta meg-látni *Tollius*, 's nagy keferüféggel hallotta ott egyg utazó táriától, hogy az kevés idővel az előtt négy száz könyveket hányattatott ott a' tűzbe, mel-

lyekért ő négy száz tallérokat örömet megadott volna. Ma bírja Érsek-Újvárat Esztergomi Érsek Cardinális Battyáni Jó'sef Ő Eminentiaja. Lakosai Magyarok, Németek, és Tótok. A' Város-házával által ellenbe vagyon a' Rákótzai palotája, mellyben az Urafiág-széke tartattatik.

IV. Garan (Grán) eredetét veszi Gömör Vármegyében, 's minekutánna 24. mért-földeket foly, 's némelly apróbb folyo-vizek is, mint p. o. a' *Besztertze* vele eggyefülnek, a' Dunába szakad Esztergom mellett. Meg-jegyzésre méltó Városok mellett ezek. — 1. *Bresnó bánya*; mellynek I-ső Lajos Király 1380-ban nagy szabadságot adott; kő-fallal körül-kerített, 's öt kapukkal meg ékfittetett 1588-ban, 1655-ben pedig Királyi Várofsá tétetett. Hajdan voltak itt Bányák is: de már ma leg-inkább csak a' juh tartásból élnek a' lakosok. Itt tsinálják a' *brenza* fajtot és túró, melly a' Hazában mindenütt esméretes. Lakosai nagy részént Evangélicusok, 's vagynak minteggy két ezer három százan. — 2. *Besztertze-bánya*, (*Neufol*) Leg-szebb ez a' hét Bánya Városok között. 1776-ban lett Püspöki várofsá, 1785-ben pedig a' Királyi Commissáriusnak lakó helyévé. Már IV-dik Béla nagy szabadságot adott ennek a' Városnak, 's a' közönséges értelem szerént, Jérusálemi
And-

András alatt építtetett, a' ki ide Saxóniából fok Bányászokat nagy ígéretekkel hívott vala ki. Ékeskedik ez a' város fok szép épületekkel; mellyek között nevezetes a' Püspöki Residentia, a' Vármegye háza, az Ispotály, 's a' t. A' lakosok mintegy öt ezeren vagynak. Itt született a' Világra Kollár Ádám, a' ki nevezetes lett, kivált az utolsó Ország-gyűlésében. Bél Mátyás is itt neveltetett-fel. 1478-ban Mátyás Király itt lévén a' maga Feleségével Beatrixal, le-rontatta azt a' fából tsinált fa-áruló házat, melly a' piatz közepén vólt, és a' szemnek nézését nagyon meg-gátolta. Noha itt semmi bor nem terem, még is itt minden-féle jó borokat, úgymint Tokait, Budait, Sopronit, Ménésit és más féleket, leg-felleybb negyven krajtzárokra lehet találni. Okozza ezt az, hogy nem tsak egygy vagy két ember kereskedik velek, a' ki a' Közönséget úgy húzhatná a' mint néki tetzene; hanem lokan közzülök bé-szedik a' leg-jobb féle borokat, és a' lakosoknak illendő árron szolgálnak velek. — 1542-ben Ferdinánd itt tartatott Ország-gyűlést. 1608-ban parantsolat adattatott-ki, hogy minden Királyi Városokban, bár ha Németekből állanak is, a' Magyarok és Tótok ne tsak lakosoknak bé-vetettefsenek, hanem Tanátsbéli Személyeknek is. Ezt hogy Besztertze Banya

követni nem akarta; a' Pofoni Diétán két ezer forintra büntettetett. 1620-ban itt tartott Ország-gyűlése Betlen Fejedelem alatt, a' hol ő Magyar Orzági Királynak ki-kiáltatott. A' következő eftendőkbⁿ fok vizontagfágokon ment keresztül ez a' Város. 1666-ban itt szült egyg affzony egyg hafsal egyg élő orofzlán kölyköt, 's ennek azt az okát adván, hogy a' forráson álló orofzlánt tsudálta-meg, a' Város le-rontatta azt, 1669-ben ismét Ország-gyűlése tartatott itt, a' hol meg-halt Palatínus Vefelényi. Bél Mátyás elő adja azt is, hogy ennek a' Századnak kezdetében a' toronyból a' vígyázók éjjel így kiabáltak: *Szólljál szólljál virrasztó!* Reggel felé pedig így: *Hajnat vagyon, szép piros hajnat. Majd meg-virrad, majd meg-virrad.* 1767-ben Auguftusnak 4-dik napján egyg rettenetes gyuladásban meg-fúltak itt 127. személyek, 's meg-égtek 350. épületek, úgy hogy a' kár két millió Rh. forintra tétettetett. A' lakofoknak számok mintegy 5000.

V. *Ipoly.* Ered Nógrád Vármegyében, és fok tekergései után, minekutánna mint egyg tizennég mért-földet folyt, Hellemba alatt a' Dunaba szakad. Közel az eredetéhez találatnak benne pifztrangok, alább pedig jó ízű tsukák: azért példa befzédde vált a' Magyaroknál: *Duna pontyja, Tisza ke-*
tse-

tségéje, *Ipoly tsukája jó bőjt, ha Szeremi borban főtt.* Ennek partján két feiől vagynak mintegy harmintz helyfégék: melyekben nem kevés károkat okoz a' víznek ki-áradása. Vagyon rajta két derék kő híd; egyik Ráros mellett Nógrád Vármegyében, a' másik pedig Ságnál Hont Vármegyében.

VI. Tisza; a' Dunába szakad Tételnél, négy mért-földdel Belgradon fellyül; de erről alább bővebben. —

VII. A' Bánátból a' Dunába szakadnak a' Tömös, Karafza, és Néra vize, melly fok arany homokot hömpölyögtet-le magával.

A' Találós Mese vólt *Gyertya;* a' Rejtett Szó *Búza,* mellyből ki-telik *bú, zab.*

Találós Mese.

Ha Isten az, a' ki tsudát tétet 's tészzen;
 Isten vagyok 's lészek míg a' világ lézzen.
 Vólt is az az idő, hogy hívtak Istennek;
 Noha a' Keresztyén már nem esmér ennek,
 Pedig tsudát a' mint tettem, ma is tészek:
 Mert a' szívből minden bút egybe ki-vészek
 Krétust ha akarom ma tészem Irufsá,
 A' nyomorúlt Irust helyébe Kréfufsá,
 Sok meg-hólt élővé én erőm által lett:
 Sok élyén már meg-hólt, Illy tsudát hol
 's ki-tett?

Él-

Élni nálam nélkül nem lehet; de még is
 A' ki nagyon szívet veszedelmes az is.
 Dorogról.

Rejtett Szó.

Ha egyenest futok, egy nagy Apostolnak
 Nevéről mind három tagjaim lantolnak.
 De ha meg-fordítasz, csak a' vizek színén
 Úszkálók, vagy azok partjain ülök én.

Örülj kedves haza! tapfoljatok anyai
 nyelveteket szerető nagy lelkű Hazafiak! —
 Meg van már egy része annak, a' mire tö-
 rekedtünk, fel-emeltetett szintén a' földig
 le-tapodtatott Nemzetünk's Anyai nyelvünk
 a' porból. A' Kegyelmes Felső meg-en-
 gedte már, hogy az egész Országban a' Pol-
 gári dolgok Magyarúl follyanak; a' Törvé-
 nyes dolgok is csak addig folytattatnak De-
 ákül, míg egy kevésé jobban bővítettik
 nyelvünk, 's azoknak folytatásokra alkalma-
 tofsá tétetik. — Lám nem hijjában kezdet-
 tünk ez előtt egynehány esztendőekkel nyel-
 vünk' pallérozásához! — nem haszontalan
 ferkengettünk ennek szeretetére mindeneket,
 valakiknek ereikben Magyar vér tsergedez!
 — Lám nem hijjában írtuk Gyűjteményünk-
 nek kezdetében is, hogy *jobb valaha mint
 soha sem*, 's reményljük is, hogy meg lesz' az
 a' mi-

a' mivel mindenkor bíztattuk magunkat, hogy a' mi Literáturánk 20. éftendők alatt még az Ánglusok előtt is esméretes lesz'. — Az Egek szaporítsák a' nemes elméjü 's jó igyekezetü Hazafijakat, szaporítsák az azokat boldogító Mecénáfokat!! Valamint már ebben bé tellyefítettett az Országnek alázatos kéreése, úgy meg-lesz' a' másfik is, hogy t. i. a' Norma, melly vagy elébb vagy később a' mi Anyai nyelvünknek halálos lett vólna, vagy egészen meg-szünik, 's az a' temérdek költség, mellyel e' miatt a' szegénység terheltetik, más hasznosabb végekre fordítottatik; vagy ha meg marad a' Normában az a' mi jó van benne, leg-alább minden Nemzeti Oskolákban tsupán Magyarúl fognak a' gyermekek minden nekik hasznos és szükfészes tudományokra taníttatni. A' Városi Oskolákban is, mint régenten, a' Magyar lesz' a' fő, második a' Deák, mellyet nekünk szorgalmatofan kell tanulnunk mind azért, mert minden régi Leveleink, Törvényeink, szabadfágaink Deák nyelven vagynak; mind azért, mert a' több Európai Országokban is, mint a' böltsefségnek egyfik kútfeje, szorgalmatofan taníttatik az, a' kiknek ha mi példajokat nem követnének, úgy önként fietnének vissza a' tudatlanfágra. A' Német nyelv azért a' nemesebb és nagyra igyekező Ifjaknak különös órákon taníttathatik, hogy ab-

ban

ban is egészen idegenek ne-légyenek — A' mi Hazánkfiái magok sem akarják a' magok Nemzeti bélyegeket el-hagyni, 's azt sem szeretik, hogy valaha az ő maradékaik le-vetkezzék azt. — Örömmel képzelheti minden jó lelkű Hazafi, hogy tíz éftendő alatt minden Pap NevelőHázakban, Mindenségeken (Univerfitas) 's nagy iskolákban a' Böltseknek minden részei Magyarúl fognak hallattatni Nemzetünknek örökös ditsőségére, a' mint már a' *Dugonitsok*, *Horváthok*, *Mólnárok*, *Mátyások*, *Ráczok*, 's egyéb Böltsek meg-mutatták, hogy nints a' Tudománynak egy részé is, mellyet magyarúl ne lehetne tanítani, szint úgy mint Németül. — Örömmel képzelhetik a' Nemes szívű Hazafijak, hogy a' mi régi Királyainknak ditsőséges lakó helyeikben, Országunknak Anya Várofaiban, Budán Pesten 's egyébütt, nem szükfég lesz' futtogniok mikor Magyarúl beszéllnek, hanem ezeknek útfzáin is az Anya nyelvnek kell lenni az uralkodó nyelvnek — A' mellyet is hogy soha többé semmi viszontagság meg-ne változtattatson, a' mint fok T. Vármegyékből halljuk, a' következő Ország - Gyülésében a' K. Kegyelmes Felsőnek akarattjával, változhatatlan Törvényül tétettetik ez: **I-fzör.** Hogy mind a' Polgári mind a' Törvényes dolgok örökké Magyar és Erdély Ország-

fzág-

szágban Magyarúl follyanak. 2-szor Hogy soha senki itt semmi hívatalt ne viselhesen, a' ki a' Magyar nyelvet tökéletesen nem tudja. 3-szor. Hogy minden Oskolákban a' tanításnak eszköze a' Magyar nyelv légyen. —

A' Magyar Asszonyfágoknak dítséretekre.

T. Szabólts Vármegyéből tudósíttatunk, hogy ott az Úri Asszonyfágok a' bóbitát mind el-hányták, 's magyar főkötoket viselnek. Dítsérendő példával ment elő maga a' Tekintetes Vicé Ispánné Asszony, T. Szemere Klára Asszony, a' ki a' maga nagy böltsefségéért 's Anyai nyelvének 's azon íráttatott Könyveknek szzeretetekért, az egész Hazának tífzteletét meg-érdemli. — T. Nógrád és más T. Vármegyékből is írják, hogy valamint a' Férjfiyak, úgy a' nagyobb rangú és böltsefségü Asszonyfágok már a' magok régi börokbe vissza búttak, 's el-hitették magokkal, hogy az egész Európa szemei előtt nem lehetnek ok soha derekabb emberek, mintha mind öltözetek' mind nyelvek' mind szokások' 's erköltsökre nézve Magyarok maradnak. — Itt Komáromban a' Nemes Bálokban, mind a' Férjfiyak mind az. Úri Asszonyfágok tsupa Magyar ruhákban jelennek meg, 's ha a' vitéz Hunyadi 's Mátyás fel-támadnának, még ok is tapfofnának örö-
mök-

mökben illy fok szép Magyarfágnak egy helyen való szemlélésére. — Ha a' mi Magyar Affzonyfágaink e' dítséretes példát mindenütt követni fogják, 's kivált pedig a' Bálokban 's egyéb mulatságokban magyarul beszélni nem szégyenlenek: úgy befogják gyógyítani a' sebeket, mellyeket Hazánknak 's Nemzetünknek okoztak, 's még inkább el-hitetik velünk, hogy ha Affzony által jött-bé a' világra a' bűn, a' Szabadító is Affzontól született. —

Némelly virágok valamint a' Bonóniai kövek fényeskednek a' setétben.

Haggren Svéciában tapasztalta az elmúlt esztendőben Juliusban és Augusztusban, hosszas, tiszta 's meleg napok után, hogy az a' virág, mellyet a' Frantziák *Souci*-nak a' Deákok pedig *Calendulának* neveznek, a' napnak el-enyészése után fényes fúgarokat bocsátott ki-magából valamint a' Bonóniai kövek, vagy a' redvesfák. — Ajánltatik a' Tüdófoknak, kivált pedig a' kertészkedésben 's virágokban gyönyörködő Dámáknak bővebb tapasztalásaikra. —

